

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ІЛЬЧЕНКО Антон Вікторович - старший викладач кафедри правових відносин ПВНЗ Університету новітніх технологій

Стаття посвячена дослідженню окремих проблемних аспектів судового розгляду справ, що виникають із страхових правовідносин. Автор аналізує окремі категорії страхових спорів.

Ключові слова: страховий спір, страхове відшкодування, договір страхування, набрання чинності договором, страхова виплата, регрес, суброгація.

Справи у сфері страхування хоча і не віднесені сучасною наукою та практикою до категорії складних справ, втім є одними з найскладніших, що в більшій мірі пояснюється певним відставанням законодавчих новацій від динамічних правовідносин, що спричинило вільне трактування юристами страхових компаній законодавчих вимог, які покладались в основу договорів страхування, а за умови відсутності єдиної судової практики, зумовило неоднаковість правозастосування, в результаті чого судді з величезним трудом намагались зорієнтуватись у законодавчих нюансах страхового права та здебільшого вважали, що якщо договір підписаний страхувальником та не суперечить законодавству, він має силу, а його положення мають виконуватись попри їх очевидну невідповідність для страхувальника, а інколи навіть відвертий обман.

До цього слід додати, проведений аналіз судової практики розгляду цивільних спорів, що впливають із договорів страхування, здійсненні узагальнення судової практики судами вищих інстанцій дають можливість

стверджувати, що попри зміни та доповнення до законодавства залишається велика частина норм, які допускають неоднозначність їх тлумачення та використання, що призводить до виникнення спірних ситуацій на різних стадіях їх застосування, починаючи від моменту укладення договору та закінчуючи його виконанням.

Так, варто приділити увагу справам, у яких предметом спору є сама наявність чинного договору, яка не визнається стороною. У договірних зобов'язаннях важливо встановити момент, з якого вони виникають, змінюються або припиняються, а також виникають конкретні права та обов'язки у сторін договору. За загальним правилом передбаченим ч. 2 ст. 631 ЦК України, договір набирає чинності з моменту його укладення, оскільки саме з цим моментом законодавець пов'язує набрання ним юридичної сили, тобто обов'язковість для сторін його умов, отже саме момент укладення договору має надзвичайно важливе значення.

Згідно з нормами ст. 638 ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Істотними є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. У свою чергу, ч.2 ст. 639 ЦК України передбачає, що якщо сторони домовились укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому

цієї форми. Однак, не завжди договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Це випадки, коли сторони відповідно оформлюють свої відносини реальним договором, тобто коли поряд з укладенням договору вимагається передання майна або вчинення іншої дії. У такому разі моментом укладення договору є момент передання відповідного майна або вчинення певної дії, що передбачене ч. 2 ст. 640 ЦК України. Особливістю договору обов'язкового страхування є момент набрання ним чинності, що збігається у часі не стільки з фактом його укладення (підписання сторонами), скільки з моментом внесення страхувальником плати по даному договору. Так, згідно зі ст. 983 ЦК України, договір страхування набуває чинності з моменту внесення страхувальником першого страхового внеску, якщо інше не встановлено договором. Аналогічний підхід міститься у ч. 3 ст. 18 Закону України «Про страхування» [10], яка передбачає, що договір набуває чинності з моменту внесення страхового платежу, якщо інше не передбачено умовами страхування. В даному випадку законодавець, по суті, визнає договір страхування реальним договором та встановлює момент набрання ним юридичної сили внаслідок оплати договору, що здається доволі дивним, оскільки договір страхування є консенсуальним договором. Така позиція законодавця спричинена бажанням спростити процедуру оформлення договорів страхування, оскільки не завжди є можливість внесення оплати по договору саме в момент його укладання. Разом з тим таке спрощення створює ситуацію, коли сторони, дійшовши згоди щодо всіх істотних умов договору, затвердили його підписами, але не набувають цивільних прав та обов'язків, на досягнення яких було спрямоване їх волевиявлення, оскільки через об'єктивну неможливість здійснення оплати в момент підписання він залишається неукладеним, тобто, будучи оформленим документом, договір не відбувся як юридичний факт. Тут питання полягатиме не тільки у вимогах законодавства, а й у фіксації факту передачі коштів як у договорі, так і в інших платіжних документах. Так, страховиком видано підписаний

та оформлений страховий поліс (або інший документ аналогічного характеру), а страхувальник, у свою чергу, вніс відповідну оплату за цим договором, отже, між сторонами досягнуто цілковитої згоди по всіх істотних умовах, але перелічені питання мають бути зафіксовані.

Зрозуміло, що договір, який не набрав чинності, не породжує ні прав, ні юридичних обов'язків для сторін, а отже, є підставою для відмови страховика у виплаті страхового відшкодування в разі настання страхового випадку. Ситуація, коли страхувальник свідомо знехтував своїм обов'язком щодо оплати договору, є зрозумілою, втім неоднозначність положень вказаної статті призводять до випадків, коли особа, сплативши визначену суму, а отже, сприймаючи свій обов'язок належним чином виконаним, отримує відмову у виплаті через відсутність на рахунку оплати договору страховика на момент настання страхового випадку, що, зрозуміло, призводить до виникнення численних спірних ситуацій та звернень громадян до суду. Така ситуація, як правило, виникає, коли сплачена сума страхувальником у безготівковому розрахунку не надійшла на рахунок страховика, і саме в цей проміжок часу стався страховий випадок. У такому разі ми маємо неоднозначну ситуацію, страхувальник належним чином виконав свої зобов'язання, втім через технічні особливості безготівкового розрахунку, які не залежать від його волі, оплата не надійшла вчасно, а договір вважається таким, що не набрав чинності, попри погоджену позицію сторін та фактичну оплату договору. Подібні за змістом ситуації виникають і в тому випадку, коли окремі страхові агенти не вносять отримані від страхувальників кошти в страхову компанію тощо.

Отже, вважаємо за необхідне внести зміни до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про страхування» та ст. 983 ЦК України, передбачивши загальний порядок набрання юридичної сили консенсуальним договором, тобто з моменту його укладення, що надасть поштовх для впорядкування фінансових операцій між страховиками та страхувальниками в частині фіксації факту, отриманого за договором страхового платежу (або першої частини

платежу) безпосередньо в момент укладення договору (наприклад – шляхом видачі касового чеку), що позитивно відобразиться на зменшенні кількості судових справ.

Іншим спірним питанням, що стає приводом звернення до суду є питання щодо розміру страхового відшкодування. Більшість спорів виникає саме із договорів страхування цивільної відповідальності. За змістом ст. 1166 ЦК України завдана майнова шкода відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала. У свою чергу, ст. 1194 ЦК України передбачає, що особа яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). Тобто законом передбачено, що страховик несе відповідальність за страхувальника в межах суми страхової виплати (страхового відшкодування). При визначенні розміру та способу відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого, слід враховувати положення статті 1192 ЦК України, яка передбачає, що при відшкодуванні шкоди як у натурі, так і при відшкодуванні реальних збитків потерпілий має право вимагати відшкодування упущеної вигоди.

Таким чином, актуальним питанням є визначення розміру матеріальної шкоди, а отже, і меж матеріальних наслідків для учасників конфлікту. Так, «Методикою товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів»[9], затвердженою наказом Міністерства юстиції України та Фондом державного майна України від 24 листопада 2003 р. № 142/5/2092, а саме у п. 3.9 передбачено, що фізичний знос обумовлюється погіршенням технічного стану КТЗ унаслідок експлуатаційного зносу його складників. Разом з тим, якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад, автомобіля), було використано нові вузли, деталі, комплектуючі частини, у тому числі іншої модифікації, що випускаються в обмін знятих із виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не має права вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої

модифікації. Зношеність пошкодженого майна враховується у випадках стягнення на користь потерпілого вартості такого майна (у разі відшкодування збитків). Разом з тим доволі часто страхова компанія, маючи на меті мінімізацію своїх витрат, бере у розрахунок не фактичний фізичний знос транспортного засобу, його стан, комплектацію та інші чинники, а обмежується лише роком випуску транспортного засобу та середньою вартістю складових частин, необхідних для відновлювального ремонту, що значно зменшує калькуляцію ремонту, тоді як реальний кошторис є значно більшим. Зрозуміло, що така ситуація не задовольняє постраждалу сторону конфлікту і вирішення даного питання переноситься до зали судових слухань. Такого роду конфлікти доволі успішно вирішуються судами, втім потребують значних додаткових як матеріальних, так і часових витрат, адже предметом доказування виступає розмір заподіяних збитків, визначення якого, як правило, відбувається в рамках призначеної судом експертизи, що саме по собі може затягнути час розгляду справи, що, у свою чергу, не сприяє ані захисту прав осіб, ані авторитету судової влади, оскільки протягом всього часу розгляду справи транспортний засіб залишається пошкодженим або навіть непридатним для експлуатації, тобто відновлення порушеного права особи не відбувається.

Причинами цієї проблеми є відсутність чітко визначених строків, порядку проведення судових експертиз на рівні закону, а також відповідальності експерта за необгрунтовану затримку у проведенні експертизи. Зокрема, ні в Законі України «Про судову експертизу» [11], ні в решті законів, що регулюють діяльність експерта цих положень немає, що здається доволі дивним, оскільки строкам у праві відведено виключну роль. Отже, пропонуємо передбачити в нормах Закону України «Про судову експертизу», ЦПК України та інших процесуальних законах, законодавчо визначити максимальний строк проведення експертизи та передбачити можливість його пролонгації у виключних випадках за вмотивованим клопотанням експерта та за погодженням з особою (органом), що її призначила.

Проблемною також є практика вирішення страхових справ у порядку регресу та суброгації. Така ситуація спричинена відсутністю належної уваги як у чинному законодавстві, так і в сучасній правовій науці до суттєвої різниці в поняттях «регрес» та «суброгація». Більше того, склалась ситуація, коли частина фахівців ці поняття ототожнює, інша частина взагалі не визнає існування суброгації у страхуванні, решта наполягає на необхідності законодавчої диференціації цих двох понять.

Для розв'язання даної проблеми, перш за все, слід звернутись до визначення даних понять, що дозволить розмежувати їх правовий зміст та визначити випадки, в яких вони мають бути застосовані з огляду на їх правову природу, а отже, і призначення. Щодо правового змісту такого явища, як «регрес», яке також іменується «регресна вимога» або «зворотна вимога», у нормах як загального, так і спеціального спрямування визначено понятійний зміст, а саме: ст. 1191 ЦК України передбачає, що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. Варто вказати, що даний механізм використовується вже достатньо давно, а питанням його актуальності присвячені окремі праці науковців у різні часи. Так, ще в середині ХХ ст. правники відзначали виключну роль регресу та наголошували на необхідності комплексного підходу до визначення його місця в засобах захисту цивільних прав, зокрема, І.Б. Новицький відзначив: «Роль права регресу у відносинах між соціалістичними організаціями в цей період набуває особливого значення з огляду широкого кооперування при виконанні ними зобов'язань щодо поставки, підряду і. т. д. Справа в тому, що несправність хоча б одного учасника таких відносин дезорганізує всю систему зв'язків і взаємовідносин сторін, а це не може не позначитися на їх майнових інтересах. Той чи інший учасник цих відносин неминуче несе збитки або в силу стягнення з нього санкцій за неналежне виконання зобов'язань, або в силу відшкодування збитків кредиторів. Цей збиток несе нерідко не сам порушник,

а інший учасник кооперування. Між тим, як принцип соціалістичної законності, так і послідовне здійснення принципу господарського розрахунку вимагають, щоб всі невігідні наслідки своєї діяльності ніс порушник» [3, с. 132]. Як ми бачимо, під фактором, що спонукає до розвитку теорії регресного захисту, автор бачить зростаючу роль кооперативного руху тих часів, що є своєрідним прообразом сучасного підприємництва.

Варто визнати, що і на сьогоднішній день, попри велику кількість наукових здобутків та вирішення переважної більшості спірних питань навколо теорії регресної вимоги, через невпинний розвиток суспільних відносин, все ще залишаються питання теорії та практики, що потребують уваги, і одним з таких є питання розмежування понять «регрес» і «суброгація».

Механізм регресної вимоги, як один з механізмів захисту прав кредитора за сучасних економічних умов та розвитку підприємництва, має величезне значення, що підтверджується широтою практики його застосування, оскільки цивільно-правові відносини характеризуються різноманіттям суб'єктів та форм, а отже, можуть призвести до неможливості виконання зобов'язання саме винною особою через ряд суб'єктивних факторів або в силу існуючого договору чи закону, коли за винну особу має відповідати інша. Також не варто забувати хоча й про похідну в цьому аспекті, втім дуже важливу виховну функцію, яку несе в собі покарання винної особи, в тому числі майнове.

У свою чергу, страхування (майна, відповідальності тощо) відіграє величезну роль у формуванні сучасного правового суспільства в контексті заходів захисту майнових прав учасників правовідносин, тому особливого значення набуває розробка концепції права «зворотної вимоги» саме у страхуванні, що врахує специфіку страхових правовідносин та дозволить якнайкраще захистити майнові права суб'єктів, у тому числі в судовому порядку.

Слід вказати, що право регресної вимоги в чинному законодавстві визначено на належному рівні та з приводу його використання на загальному рівні, здебільшого не виникає проблем за винятком випадків, що

стосуються справ у сфері страхування. Разом з тим попри всю, здавалося б, простоту такої концепції та беззаперечної можливості використання існуючої моделі регресу в страхуванні такий підхід не вирішує ряду суттєвих питань, що криються у практиці застосування регресної вимоги у страхових справах, зокрема, під час стягнення шкоди в судовому порядку.

Як нами вже було зазначено, загальне право на регрес закріплено у ст. 1191 ЦК України, втім зрозуміло, що загальна норма не може передбачити всю специфіку страхових правовідносин, отже, постає питання щодо впровадження спеціального правового інституту – права зворотної вимоги у страхових правовідносинах.

Такою спробою є ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування», якими передбачено, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Вказані норми відносяться до норми спеціального призначення, а отже, мають регулювати ситуації, пов'язані суто зі страхуванням. Аналіз даних норм дає підстави стверджувати, що їх правовий зміст спрямований на забезпечення захисту майнового інтересу страховика, що здійснив страхове відшкодування за договором майнового страхування, шляхом звернення до винної особи, тобто дані правовідносини визначають підстави та право регресу в страхуванні, що дістав назву «суброгація», хоча сама редакція не містить цього терміну.

Отже, складається ситуація, коли в наявності є два механізми захисту порушеного права, що конкурують один з одним, а отже, є необхідність їх чіткого розмежування та виокремлення, оскільки вони не тільки є різними за їх механізмом дії, вони також мають різну сферу застосування та призводять до різних правових наслідків, що по суті, і пояснює їх одночасне існування в правовому просторі.

Право суброгації має дещо обмежені випадки застосування та використовується

виключно у майновому страхуванні, тоді як право регресу може бути застосоване в будь-якій ситуації відшкодування шкоди третьою особою, крім випадків, коли вимога має бути реалізована через суброгацію. Таким чином, під час розгляду справ про страхування, у яких має місце вимога страховика до заподіювача шкоди, суди мають чітко розмежовувати випадки звернень у порядку регресу від процедури суброгації, що можливо зробити вже під час підготовки справи до судового розгляду, маючи в розпорядженні зміст позовної заяви та докази, якими обґрунтовується позиція сторони по справі, що дозволить вирішити ряд суттєвих процесуальних питань та досягти мети судочинства – правосуддя.

Істотною відмінністю також є різний суб'єктний склад, оскільки під час суброгації відбувається заміна сторони у вже існуючому зобов'язанні, що дозволяє страхувальнику на підставі договору передати своє право вимоги страховику для реалізації цієї вимоги, тоді як в порядку регресу між тими й самими сторонами одне зобов'язання замінює інше. Тобто фактично законодавством передбачено різні моделі формування та реалізації права вимоги. Так, у порядку суброгації – за рахунок заміни сторони у зобов'язанні, в регресі – внаслідок виникнення нового зобов'язання.

Крім зазначеного, також існує суттєва відмінність у матеріальній складовій регресу та суброгації. При суброгації страховик може розраховувати на відшкодування суми в межах фактичних витрат, тобто в межах тієї суми, яка була ним виплачена страхувальнику. У свою чергу, при регресі страховик вправі задовольнити свою вимогу в повному обсязі, включаючи штрафні санкції та інфляційні втрати.

Втім, найбільш важливим і таким, що створює ряд проблем у судовій практиці, прийнято вважати питання щодо перебігу строку позовної давності, оскільки існує суттєва різниця у його відліку залежно від ситуації та механізму звернення. Так, початок перебігу позовної давності для регресних зобов'язань, згідно з ч.6 ст. 261 ЦК України, починається від дня виконання основного зобов'язання, тобто в нашому випадку – з

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних аспектів судового розгляду справ, що виникають із страхових правовідносин. Автор аналізує окремі категорії страхових спорів.

моменту виплати страхового відшкодування. У свою чергу, при суброгації початок перебігу позовної давності, в силу положень ст. 261 ЦК України, починається від дня виконання основного зобов'язання.

З урахуванням наведеного аналізу особливостей розгляду та вирішення справ, що виникають із страхових правовідносин, зазначимо, що в першу чергу, суду слід враховувати специфіку правового регулювання конкретних страхових правовідносин, а також аналізувати проблемні питання, пов'язані з розглядом страхових справ судами, що має призводити до удосконалення нормативної бази та практики розгляду справ судами.

Література

1. Мельник З. П., Романюк Я.М. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування [Текст] / З. П. Мельник, Я. М. Романюк // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 8 (132). – С. 12–28.
2. Мусин В. А. Суброгация в советском гражданском праве / В. А. Мусин // Советское государство и право. – 1976. – №7. – С. 126–130.
3. Новицкий И. Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями / И. Б. Новицкий. – М.: Госюриздат, 1952. – 413 с.
4. Правове регулювання страхової діяльності: навч. посіб./ [О. П. Гетьманець, О. М. Шумило, Т. В. Колеснік та ін.]; за ред. О. П. Гетьманець, О. М. Шумила. – 2-ге вид., зі змінами. – Х.: Право, 2014. – 400 с.
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова пленуму Верховного Суду від 12.06.2009 р. № 2 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

SUMMARY

The article investigates certain problematic aspects of judicial review cases arising from insurance relations. The author analyzes certain categories of insurance disputes.

6. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013 р. № 4 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

7. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013р. № 4 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

8. Про затвердження методики товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів: Наказ Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України від 24.11.2003р. № 142/5/2092 // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03>.

9. Про страхування: Закон України від 07.03.1996р. № 85/96-ВР // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.

10. Про судову експертизу: Законі України від 25.02.1994р. № 4038-ХІІ // Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

11. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак / за заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Фурса С.Я., КНТ, 2010. – 1044 с.

12. Цивільне право України: Загальна частина: підручник / [Ф. Г. Фазикош, С. Б. Булейца, Р. Б. Олійник та ін.]; за ред. Ф. Г. Фазикош, С. Б. Булейци. – Знання, 2010. – 631 с.